

ЧИТАЦИ.

Међу муслиманским светом у Јужној Србији налази се један мали број Читака. Ово име чује се како од самих муслимана Читака тако и од њихових суседа исте или друге вероисповести. Читаци се издају за најстарије „Турке“ оних крајева у којима живе, а тако их и околина сматра. Међутим Јован Џвијић је, бавећи се поред осталог и испитивање порекла становништва Балканског Полуострва, изнео да су то исламизовани Срби¹⁾. Он их и доцније заједно са Торбешима и Помацима убраја у исламизоване Словене²⁾. Читака нема изван наших јужних граница, као што је случај с Помацима, те управо Читакe по Џвијићу треба урачунати у исламизоване Србе. Вероватно из изнетих разлога да Читакe околина сматра за најстарије Турке, неки их и после Џвијићевих констатација бележе под именом Турци Читаци³⁾. А Јов. Х. Васиљевић и не признаје да ова имена постоје за потурчењаке наших крајева, већ тврди да се Читацима називају прави Турци, колонисти из Мале Азије, као Јуруци, Коњари и др.⁴⁾.

Према томе код испитивача порекла становништва Јужне Србије при наиласку на ове Читакe настаће колебање да ли да их, као Џвијић, урачунају у исламизоване Србе или ће их, као н. пр. Ј. Х. Васиљевић, убројити у праве и најстарије Турке, како се уосталом и сами издају и како их околина сматра. Пошто се уз то сви Читаци налазе међу различитим етничким групама становништва, често са својим промењеним одликама па чак и са промењеним језиком, може се десити да испитивачи склопе и разноврсне закључке о њима, њиховом пореклу и њиховом етнобиолошком процесу. Стога ми је циљ да овде изложим: откуда и како је дошло ово име и на кога се оно простире; исто тако, да ли се сви Читаци могу узети за исламизоване Србе.

Ајрулах бег Џинић, пореклом потурчени Арбанас и родом из Гњилана, сада учитељ у Скопљу, иначе добар познавалац турског језика, реч *чиџак* разуме у смислу турске речи *dünme*, што у буквалном преводу значи само *преврнуо, преврнућ*, а употребљава се за оне, који су *преврнули вером*, као што су *Dünme*, непотпуно исламизовани Јевреји у Солуну.

Уверивши се од бега Џинића да је реч „читак“ турског порекла почео сам трагати за њом по турским речницима. Од више таквих речника, до којих сам могао доћи, на реч под обликом *чиџ'к* наишао сам само у *Шурско-француском речнику* од Ш. Сами беја Фрашерија (Цариград 1885). Свакако да је ова реч ушла у турске архаизме, па је и нема по другим речницима. Она је сада у употреби под новим обликом *чаџ'к*, која се среће скоро по свима речницима и на коју и Фрашери упућује. У овоме речнику њено значење је *unî par le bout*, дакле *прикључен*. И у осталим речницима њен нов облик је под сличним значењима, као: *сједињен, сјојен, састављен, захваћен, придовезан, прикачен*. Обележена је као придев, а у неким речницима стоји да је турског порекла.

Према томе реч *чиџак* коју сусрећемо у Јужној Србији свакако је постала од ове старе турске речи „чит'к“, која је још у доста рано доба турске владавине употребљена у нашим крајевима за оне који улазе у мухамеданску веру, који се *прикључују* Исламу. *Чиџаци* су дакле *џада били нови муслимани ових крајева, исламизовани Срби*. Вероватно је, да су наше речи *џошур* и

¹⁾ Антропологеографски проблеми Балканског Полуострва, Насеља књ. I, стр. 176.

²⁾ Говори и чланци, III, стр. 61.

³⁾ Насеља III, стр. 99.

⁴⁾ Муслимани наше крви у Јужној Србији др. изд. Београд 1924 стр. 34. — На истој страни под линијом г. Ј. Х. Васиљевић у корист свога мишљења наводи да „негде и у кичевској области, из подсмеха, Арнаути Торбеше зову Читацима. И у тим приликама Торбеша, у реваншу, Арнауте зову Торбешима“. Да ово није међусобно ругање због њиховог „потурчивања“?

џоштурица новијег порекла и створене кад је исламизовање нашег живља узело већег маха.

Да ли је још у почетку турске владавине било Читака у нашим крајевима не може се тачно знати, али се поуздано може рећи да је њих било у 17. веку. Арбанаси су их затицали приликом свога надирања у наше крајеве почетком 18. века. Арбанашки живаљ се досељавао већином у католичкој вери или тек по прелазу у Ислам, те су Читаци као старији муслимани уживали код власти првенство и већи углед од Арбанаса. Како су Турци били носиоци Ислама у нашим крајевима, то је и код нашег света и код Арбанаса исламизовати се значило потурчити се. И баш стога порекло Читака се није тицало дошљачких Арбанаса. Главно је да су они знали да су Читаци старији „Турци“ од њих, па било да су ови Арбанаси постали „Турци“ пре исељавања из својих завичаја било да су то учинили по досељењу у наше крајеве. Али како су Арбанаси поред Читака негде затицали и праве Турке, то су они, идентификујући старије муслимане са старијим Турцима од себе, проширили реч „читак“ и на ове Турке, колонисте из Мале Азије, чак и кад су они долазили после првог арнаутског досељавања у наше крајеве. Један пример за то је случај са Турцима из Добрчана (ср. гњилански). Они су досељени нешто после прве арбанашке инвазије у овај крај. Околина, а нарочито арбанашка, назива их Читацима, док се овај назив не чује од њих, нити га они примају за себе.

Међутим у истом овом крају, у селу Могили, постоји муслимански род звани *Читаци*. Нису досељени ни од које стране, а представљају се и сматрају их за најстарије „Турке“. Предање у Могили вели да су они живели у суседњем селу Врбовцу (где такође постоји ово предање), у коме је поред њих било и три православна српска дома. Ови Читаци су били толики насилници да су их Срби једва подносили. Једном (датира се на „пре 200 година“), када су одрасли читачки мушкарци пошли у Скопље на трг, ови Срби запале село и одбегну у сеобу. Читаци се потом населе у Могилу и ту се настане, а своје имање у Врбовцу продаду беговима.

Садашњи Читаци у Могили су потпуно арбанизовани. Говоре арбанашки. Како нису досељени ни од куда то и не могу бити ни турског ни арбанашког порекла. Они се с правом могу урачунати у исламизоване Србе. Што код њихових суседа нема традиције да су били Срби и да су „потурчени“ то је с тога, што су они исламизовани врло давно. Арбанаси су их затекли као муслимане, па и не знају њихово раније порекло. По оној традицији њихови сељаци Срби су избегли, остало српско становништво околних села такође се исељавало у друге области; у колико је остало, оно се сељакало по својој околини, па је на тај начин у многومه заборавило и своју прошлост. Доцније досељавани Срби нису имали од кога да сазнају старо порекло ових Читака.

И ако сама реч „читак“, као што је изнето, означава нове муслимане т. ј. оне Србе који су прилазили Исламу, због бркања ових са правим Турцима потребно је разликовати Читакe исламизоване Србе и Читакe праве Турке или управо саме праве Турке, јер они не примају овај назив на себе. Треба детаљније испитати њихово порекло. Турци знају место и област одакле су досељени, узроке своме досељењу, па и појасеве од свога досељења. Ако се Читаци сматрају старинцима или досељеницима из наших крајева, а још их и околина сматра за такве, па и кад говоре турски, значи да ће бити исламизовани Срби. Поготову се поарбанашени Читаци могу убројати у исламизоване Србе јер, сматрајући себе господарима у својој држави и супериорнијима од Арнаута, Турци се нису арбанизовали.

А. Урошевић.